

delo s švicarskim idiotikonom pa celo leta 1806 in bo predvidoma leta 2022 zaključeno s 17. knjigo.

Sistematizacija, semantizacija, leksikalizacija, geografska dodelitev slovničnih primerov, transkripcija 500 posebnih znakov zahtevajo nastavitev najmanj dveh glavnopoklicnih delavcev z dobrim poznavanje terena, ne pa, da delo sloni na plečeh nekoga, ki ga mora opravljati ob siceršnjih poklicnih dolžnostih na univerzi. Ura ni več pet pred polnočjo, marveč le še dve minuti pred tem, da se oglasi v zvoniku zvon.

Ob pogledu na svojo skromno slovaropisno dejavnost vam hočem le čestitati, da obstaja v Sloveniji Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, kjer se strokovnjaki lahko izključno ukvarjajo s sestavljanjem slovarjev in kjer je nakopičeno toliko leksikografskega znanja kot nikjer drugod v Sloveniji.

Imel sem priložnost, da sem konec 70-ih let, ko sem študiral pri prof. Toporišču v Ljubljani, spremljal nastajanje SSKJ. Na akademiji so delale same ženske, ki so postavile na glavo moje prepričanje o tem, da je slovaropisje od Grimma do Pleteršnika izključno moška zadeva. Tedaj sem dobil velik rešpekt pred slovenskimi ženskami! In ko je prvi del izšel, sem ga večkrat prebiral kot kakšen roman, članek za člankom in se čudil kaj vse gesla vsebujejo. Bil je podoben užitek, kot bi prebiral Grimma ali Wahriga.

Ker slišim, da se pripravlja nov slovar slovenskega knjižnega jezika, je zame, ki gledam stvari od zunaj, več kot jasno, da novi slovar ne more priti od drugod kot pa iz uveljavljenega in preizkušenega ZRC-ja, ki je ob sodelovanju drugih strokovnjakov gotovo edini poklican, da glede na tradicijo, avtoriteto in kvalifikacijo direktorja inštituta ter glede na ogromno znanje sodelavcev izda tako zahtevno delo, ki bo v ponos vsem pišočim in zavednim Slovencem.

Ludvik Karničar

Inštitut za slavistiko, Univerza Karla in Franca v Gradcu

VPRAŠANJA O GRADIVU ZA SLOVAR

Ker naj bo po načrtu prispevek kratek, problematika je pa zelo obsežna in ni enaka za vse tipe slovarjev, bom govoril samo o gradivu, kakršnega bi ob slovaroslovnem delu, s katerim sem se začel ukvarjati že ob diplomi in po njej, potreboval, in o tistem in takem, ki ga kolikor toliko dobro poznam in sem ga uporabljal do zdaj ob tem delu.

Gradivo za slovar je vse, kar je zbrano po določenih kriterijih za kako slovarsko delo in kar je slovaropiscu na voljo pri izdelavi slovarja. Možnosti za gradivo so različne. Popolno gradivo bi bilo, ko bi obsegalo vsa besedila izbranega obdobja in področja. Večinoma so doseženi bolj ali manj popolni približki. V novejšem času pa sploh, ker je besedil zelo veliko. Najlažje dostopna so pisana besedila. Zajemanje samo govorjenih besedil je težje, ker je vezano

na posebno tehnologijo in možnosti dostopa do njih. Največkrat govorimo o gradivo za slovarje knjižnega jezika.

Za različne naloge v slovaroslovju je potrebno za tiste naloge primerno gradivo. To pomeni, da imamo različna gradiva za različne slovarje. Zelo mnogostranska gradiva so primerna tudi za več slovarjev. Osnovno načelo je, da mora gradivo prinašati tiste podatke, ki jih določene naloge potrebujejo. Podatki pa morajo biti z vseh področij jezika enakomerno zastopani. Nekateri podatki so potrebni pri vseh slovaropisnih in slovaroslovnih nalogah.

Slovarji potrebujejo podatke o besedah. Vsi podatki o življenju in vlogah besed se uresničujejo v besedilih. Vsa besedila bi nudila vse podatke. V sodobnem knjižnem jeziku je težko zbrati vse gradivo. Zato se je treba zadovoljiti z bolj ali manj primernim izborom. Najzanesljivejši so podatki, ki jih prinašajo bližnje okolice uporabljene besede. Ker je bilo včasih težko dolgo sobesedilo v celoti prepisati, so se zbiralci pogosto zatekali k skrajšanim posplošitvam o pomenu in drugih podatkih. Pri tem je bil lahko kak podatek izgubljen ali zanemarjen. Danes imamo že veliko tehnologij, s katerimi postanejo tudi daljši konteksti lažje dosegljivi in dostopni. Gradiva so toliko obsežna, da je možna večstranska analiza. Omogočajo tudi dostop do podatkov, ki jih zbiralec gradiva še ni opazil ali pa mu niso bili pomembni, popolno gradivo jih pa vsebuje.

Nastane vprašanje o kakovosti gradiva. Gradivo, ki obsegalo samo podatek, katera beseda obstaja v jeziku in v kakšnem pomenu, je za razvito slovaropisje preskromno. Za temeljne slovarje potrebujemo o besedi čim več podatkov, poleg glasoslovnih, oblikoslovnih in besednovrstnih podatkov še zlasti podatke o pomenu in stilu besede. Ti podatki so skriti v besedilih in se kažejo na skladenjski ravni in v najširšem pomenu tega izraza. Ker imajo skoraj vse besede več pomenov, je vloga besed v besedilu tudi zelo pomembno teoretično vprašanje. Zato morajo biti slovaropisci podkovani z znanjem, kako se posamezni pomeni kažejo v besedilih. Pri pomenski analizi iščejo take lastnosti. Če so teoretično podkovani jih lahko opazijo, drugače ni nujno, da jih vidijo.

Ker sem se razmeroma zgodaj začel ukvarjati z besedjem knjižnega jezika, zlasti umetnostnega, sem raziskoval zlasti pomene besed in slogovne vrednosti posameznega pomena. Za te naloge je potrebno pridobiti veliko ali čim več okoliščin, v katerih posamezna beseda nastopa. Te okoliščine sem poimenoval besedne zveze, čeprav sem se zavedal, da včasih vse besede iz takih zvez ne stojijo skupaj, ampak samo spadajo skupaj. Struktura zveze je lahko prekinjena s kakim dodatkom.

Besedne zveze so postale zelo pomembne, ko sem ugotovil, da se pomeni združujejo v pomenske skupine. Izraz pomenska skupina sem uporabil za pomen, ki imajo podobno strukturo tipičnih besednih zvez in jih dojemamo, da so po pomenu sorodni. Pri pomenskih razvojih besed se srečujemo s prehodom besede iz ene pomenske skupine v drugo.

Značilno pri takem pomenskem prehodu je, da beseda v novem pomenu prevzame tipične zveze nove pomenske skupine. To spoznanje sem štel za zelo pomembno, ker postavlja razmejevanje, povezovanje in dokazovanje pomenov na objektivno raven.

Besedne zveze v najširšem pomenu imajo za določevanje pomenov izredno pomembno vlogo. Zato sem pri delu vedno iskal čim več gradiva. Pri delu za SSKJ sem v sicer zelo kvalitetnem listkovnem gradivu večkrat čutil pomanjkanje podatkov. Rabil bi še več gradiva. Po spominu in iz svoje zbirke izpisov iz besedil sem ugotavljal, da imajo nekatere besede v jeziku poleg pomenov, ki so izkazani v kartoteki, še kak pomen. Tudi sam sem se prizadeval, da bi odkrili nove tehnologije za zbiranje gradiva, zlasti pri izpisovanju novejših besedil, ki so bila že za objavo napisana s pomočjo računalnika.

Včasih, ko še ni bilo strojev za zbiranje gradiva, so bile možnosti omejene. Dolgo in uspešno zgodovino imajo izpisi na listke, ker so zelo gibljivi in jih lahko uvrščamo po različnih kriterijih. Gradivo na listkih, ki so urejeni zlasti po abecednem redu iztočnic, so bili in so še za slovarsko delo zelo primerni. Za zgodovinski slovar knjižnega jezika 16. stoletja oziroma slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja smo pri popolnem izpisu vseh besed in imen iz vseh besedil, pisanih v slovenščini, prilagodili izpise tako, da smo preslikano besedilo iz originala razdelili na dele za listke velikosti a 6 in na začetku in koncu izpisanega dela dodali po dve vrstici, tako da je vsaka izpisana beseda imela še nujno sobesedilo. Izdelali smo matrice in jih opremili z lokacijo. Matrice smo razmnožili, kolikor je bilo potrebno, da je dobila vsaka beseda za vsako pojavitev svoj listek. S tem smo dosegli natančnost originala in zmanjšali možnost pomot pri prepisovanju, predvsem pa zelo skrajšali čas izpisovanje posameznih besed. Ta postopek je zelo primeren za popolni izpis. Pri nekaterih pomenih, zlasti pri nekaterih besednih vrstah, je potrebno daljše sobesedilo, kot ga lahko spravimo na listek ali v eno vrsto v konkordanci. V takih primerih je treba pri analizi seči v original. Pri slovenskih protestantih je veliko takih mest.

Za gradivo se v novejšem času močno uporablja izraz korpus, zlasti za gradivo ki je zbrano in urejeno z računalniško tehnologijo. Za vsa gradiva veljajo načela, kako naj bodo gradiva zbrana urejena in opremljena z lokacijami. Važno je to, da so odvisna od nalog slovarjev, za katere so namenjena in da so opremljena z zanesljivimi podatki. Morda bi bilo dobro opozoriti na pojave, do katerih lahko pride, če je delo opravljeno površno. Če je v izpisu pisna posebnost ali napaka, je treba označiti, ali je iz izvirnega besedila. Podatek o lokaciji mora biti tolikokrat prekontroliran, da je malo možnosti za napake.

Določanje, kakšno gradivo je potrebno za kak slovar, je zelo pomembno vprašanje. V zgodovini slovenskega knjižnega jezika so se z njim zelo veliko ukvarjali. Vsi pomembnejši slovarji omenjajo odločitve v uvodih. Čeprav so ti popisi za današnji čas, ko je skoraj vsako besedilo zelo razvlečeno, zelo ekonomični, so nujni za razumevanje slovarjev in nudijo veliko podatkov tudi za teorijo o gradivih za slovarje.

Zelo pomembno je vprašanje, katera besedila so z gradivom zajeta in v kakšni obliki. Kakor hitro gre za izbrana besedila, mora biti izbor zelo utemeljen. Načela izpisa morajo biti natančno določena. Če kaka kategorija izrazja v izpisu ni zajeta, mora biti utemeljeno in popisano, kako je uporaba tiste kategorije predstavljena.

Pri tako raznovrstnih in številnih besedilih, kot jih poznamo danes, je pri vsakem gradivu za vsako slovarsko delo potrebno povedati, kaj je v gradivu zajeto in česa ni. V vsakem obdobju postavljajo besedila pred zbiralcem gradiva posebna vprašanja, ki jih mora zbiralec raziskati in jih za gradivo na primeren način prikazati. V načelih mora vsaj omeniti, kako je v gradivu taka posebnost rešena. Sedaj je na primer aktualno vprašanje, kako zajeti tujejezične vstavke v besedilih, zlasti, če niso pojasnjeni. Danes je veliko takih uporab, ki jih velikokrat povprečni bralec ali poslušalec ne razume natančno. Tako je že besedilo nekako invalidno dostopno.

Ko uporabljam gradiva, kolikor so prosto dostopna, kot gradivo za pomen-sko in stilno analizo posameznih besed, se večkrat vprašam, ali je izpis dovolj uravnotežen, da bi lahko bil kolikor toliko objektiven. Močno je zastopano časopisje. Tu je internacionalizacija jezika zelo močna. Zelo pa pogrešam podatke iz boljšega leposlovja in boljše publicistike. Premalo je spremljanja boljšega prevajanja. Veliko pa je izpisov iz obrobni žanrov. Korpusi so velikokrat preveč enostranski. Zato je kljub visokim številkam kaka lastnost jezika slabo upoštevana. Nič ni hudega, če se tega dejstva vsi uporabniki zavedajo, slabo je to, če kdo svoj korpus kljub nepopolnosti proglašja za zadostnega.

Za slovarsko gradivo je zanimivo vse, kar kaže resnico o jeziku. Če se kak trend pretirano izpisuje, drugo pa zanemarija, je že slabost. Tista dela, ki kažejo samostojen razvoj jezika, pa naj gre za leposlovno, strokovno, publicistično, novinarsko, humoristično, prevodno besedilo, mora priti bolj do izraza v gradivih kot zgolj stopicanje na šablonskih poteh. Pri razvijanju našega knjižnega jezika moramo nekako upoštevati tradicijo razvoja našega knjižnega jezika od protestantskih piscev naprej, drugače bomo zašli v razne težave. Jezikovni ustvarjalci, ki odkrivajo razvojne možnosti slovenščine za nove naloge, morajo dobiti primerno mesto tudi v novih gradivih za nove slovarje. V razpravah o gradivu pogrešam več razmišljanja in zagovarjanja pri odločitvah in iskanjih najboljših možnosti.

France Novak

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

O VLOGI SLOVENŠČINE KOT JEZIKU ZNANOSTI (Prispevek k diskusiji)

O slovenščini kot jeziku znanosti in univerzitetnega izobraževanja je lani in letos potekala zelo intenzivna diskusija. Na univerzah so se namreč okrepile težnje, da je treba čim več programov izvajati v angleščini, češ da je to jezik znanosti, s katerim bomo na naše univerze privabili več tujih študentov